

Araştırma Makalesi • Research Article

Bitlis Tarihinde İz Bırakan Bazı Mutasavvıflar*

Some Sufis Tracing in the History of Bitlis

Bülent AKOT^a

^aDoç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniv. İslami İlimler Fak. Öğretim
Üyesi, Ankara/Türkiye.
Email: bulentakot@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-9418-3140

ÖZ

Bir milletin tarihine etki eden unsurların başında ilmi ve irfani şahıslar gelir. Bu çalışmada XV. asırdan XX. asra kadar Bitlis tarihine etki eden mutasavvıflardan bazılarının biyografilerine yer verilmiştir. Çalışma boyunca Hüsameddin Ali el-Bitlisî, İdris-i Bitlisî, Şems-i Bitlisî, Hacı Hasan-ı Şirvanî, Uryan Baba, Müştâk Baba, Sibğatullah-ı Arvasî, Abdurrahmân-ı Tâğî, Şeyh Fethullâh Verkanisî, Şeyh Muhammed Ziyâuddin'den biyografik tarzda özlü bilgiler verilecektir. Bitlis tarihine etki etmiş daha birçok şahsiyet mevcuttur. Ancak makalenin sınırlılıkları sebebiyle tarihsel planda öne çıkan on mutasavvıfa yer verilebilmiştir. Bu bakımdan makale, on başlıktan müteşekkildir. Çalışma, birden fazla şahsiyetin hayat serüvenlerini ortaya koymayı amaçladığı için problematik değildir. Tarihsel verilerin ışığında her mutasavvıf öz bir şekilde anlatılarak sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Tarih, Mutasavvıf, Bitlisî, İdris.

ABSTRACT

Scientific and sufi people come first among the factors affecting the history of a nation. In this study, the biographies of some of the sufis, who influenced the history of Bitlis, from XV. century until the XX century are referenced. Throughout the study will be given information biographical style of Husameddin Ali Bitlisî, Idris Bitlisi, Sems Bitlisi, Uryan Father, Musthac Father, Sibgatullah Arvasi, AbdurrahmanTagi, Sheikh Fethullah Verkanisi, Sheikh Mohammed Ziyauddin. There are many other figures that have influenced the history of Bitlis. However, due to the limitations of the article, ten sufis that stand out in the historical plan could be included. In this regard, the article consists of ten titles. The study is not problematic as it aims to reveal the adventures of more than one person. In the light of historical data each sufis has been explained in a concise way and concluded.

Keywords: Bitlis, History, Sufis, Bitlisî, İdris.

1. GİRİŞ

Bitlis'li mutasavvıfları ele alan bu çalışmaya başlarken Bitlis'in tarihi ve kültürel yapısı hakkında da bilgi sahibi olunması gerekir. Tarihsel olarak Bitlis, Türkmen akınlarıyla beraber 1047'de Selçuklu hakimiyetine girmiştir. 1071 Malazgirt savaşında Alpaslan'ın yanında savaşan Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e bırakılmıştır. Bu sebeple Bitlis, Dilmaçoğulları'nın merkezi haline gelmiştir. Daha sonraları şehir, Ahlatşahlar ve Artuklular'ın hakimiyetine girmiştir. Fakat 1208'de Ahlatşahlar'ı ortadan kaldıran Eyyubiler, Bitlis'e egemen olmuşlardır. Ahlat eski önemini kaybedince Bitlis daha fazla önem kazanmıştır. Celaeddin Harzemşah'ın Eyyubiler'le ittifak yaparak Doğu Anadolu'daki şehir ve kalelere hücum ederek ilerlemesi üzerine, Erzincan yakınlarında onu yenilgiye uğratan Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad, Bitlis'i Eyyubiler'den alarak Selçuklu topraklarına katmıştır. 1231'de Moğollar'ın işgaline de uğrayan Bitlis, yakılmış, yıkılmış ve tahrip edilmiştir. Daha sonra Anadolu Selçukluları tarafından geri alınarak Moğolların harabeye çevirdiği şehri yeniden imar etmiştir (Yıldız, 1989: VIII, 423).

XVI. asra gelindiğinde 1514 senesinde Osmanlı Devleti döneminde Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi dönüşünde, İdris-i Bitlisî'nin yardımı ile Bitlis'i Osmanlı devletine bağlamıştır. Bitlis, Osmanlı idaresinde, önceleri Erzurum Eyaleti'nin Muş sancağına bağlanmıştır (Bayrakdar, 1991: 7-10). XIX. yüzyılın başlarında ise Osmanlı Devleti batıda Sırp isyanı ile meşgul iken bunu fırsat bilen İran, Doğu Anadolu'ya saldırarak birçok yer ile birlikte Bitlis'i de almıştır. Ancak 1823'de Erzurum'da iki devlet arasında imzalanan anlaşma gereği tekrar Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir (Tuncel, 1992, VII, 227).

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

Bitlis, beylik döneminden sonra Büyük Erzurum Eyâleti'nin Muş sancağına bağlı bir kaza iken, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra, bölgenin merkeze bağlılığını kuvvetlendirmek amacıyla 1 Aralık 1878'de vilâyet merkezi haline getirilmiştir. Yönetim sınırları içinde Bitlis, Siirt, Muş ve Genç sancakları yer alan Bitlis Vilâyetinin yüzölçümü 30000 km'yi aşmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, sürekli vilâyet merkezi konumunda olan Bitlis, 1929 yılında kaza merkezi haline getirilmiş ve Muş Vilâyetine bağlanmıştır. Ancak Bitlis, 4 Ocak 1936 tarihinde çıkarılan 2885 sayılı kânunla yeniden vilâyet merkezi haline getirilmiştir (Arınç, 1997: 19-21).

Bitlis, hem Doğu Anadolu için hem de Türkiye için birçok yönüyle önemli bir merkez konumundadır. Tarihsel açıdan milattan önceye dayanan bir mirasa sahiptir. Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde içinde barındırdığı sayısız kültürel öğeyle beraber günümüze kadar yaşayan bir şehirdir. Anadolu Selçuklu Devletinin ilk başkentliğini yapan Bitlis'in Ahlat ilçesi ve Selçukludan kalma Meydanlık Mezarlığı yaklaşık on asır sonraya intikal etmiştir. Türk devletlerine ve beylerine beşik olmuştur. Bunun yanı sıra Bitlis, alim ve arifler açısından birçok değeri içinde barındırmıştır. Örneğin, Necmeddin-i Kübra'nın şeyhi Yasir el-Bitlisi, Hüsameddin el-Bitlisi, oğlu İdris-i Bitlisi, torunu Şükr-i Bitlisi ilk akla gelenlerdir. 18. Asırda Bitlis merkezde Şeyh Süleyman, Şems-i Bitlisi, Müştak-ı Bitlisi, Hacı Hasan-ı Şirvani, Uryan Baba, Muhammed Küfrevi, Sibgatullah Arvasi, Abdurrahman et-Taği, Şeyh Fetullah Verkanisi ve Şeyh Muhammed Ziyauddin ilk akla gelenlerdir.

Bu çalışmada da Bitlis'te yetişmiş olan sufi ve mutasavvıfların hayat serüvenleri tarihsel planda kronolojik sırayla anlatılacaktır. Bugüne kadar dağıntık halde bulunan bilgi bütünü bir araya getirilerek Bitlis'le özdeşleşmiş mutasavvıflar gün yüzüne çıkarılarak ilgili boşluk doldurulmaya çalışılacaktır.

2. HÜSAMEDDİN ALİ el-BİTLİSÎ (ö. 909/1504)

Hüsameddin Ali el-Bitlisî, Akkoyunlular Döneminde yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Nurbahşiye tarikatına mensuptur. İlim ve irfan boyutuyla temayüz etmiştir. Bitlisî'nin doğum tarihi belli değildir. O, 909/1504 tarihinde vefat etmiştir. Tebriz'de vefat etmiş olup daha sonra kabri Bitlis'e taşınmıştır. (Bayrakdar, 2006: 14; Tekin, 2009: 241). Anlatıldığına göre vefatından sonra Şerefhan ailesinden meşhur Abdal Han (ö. 1667) (bkz. Hammer, 1968: 2473) onun için Bitlis'in Zeydan mahallesinde bir türbe inşa etmiş ve Bitlisî, oraya nakledilerek defnedilmiştir. (Bitlis İl Yıllığı, 1973: 157). Bütün bilgiler kendilerini tekrar etmektedir. Bu yüzden çok fazla hayatından bahsedilemeyecektir. Birçok kaynakta da bunu müşahade etmek mümkündür (Kâtib Çelebi, 1941: 1514; Bağdatlı İsmail Paşa, 1951: 738; Kehhâle, 1993: 464).

Hüsameddin Ali el-Bitlisî, aynı zamanda Heşt Behişt müellifi İdris-i Bitlisî'nin (ö. 926/1520) babası ve Osmanlı saray defterdarı olarak bilinen Ebu'l-Fazl el-Bitlisî'nin de (ö. 982/1574) dedesidir. Seyyid Muhammed Nurbahş'ın manevî terbiyesi altında yetişen Hüsameddin Ali el-Bitlisî, Tebriz'de bir zaviye inşa ettirmiş ve tarikatını sürdürmüştür. Bitlisî, zahirî ve batnî ilimlere vakıf, ilmiyle âmil bir ârif ve mutasavvıftır. Kendisine intisap ettiği tarikatın şeceresinin Şeyh Ammâr Yâsir el-Bitlisî'ye (ö. 581/1186) kadar ulaştığı da bilimektedir. Bitlisî özellikle tasavvuf, tefsir ve felsefe alanlarında eserler kaleme almıştır (Çetin, 2015: 150-151; Akot, 2019: 312). Bitlisî'nin eserleri arasında *Câmiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, *el-Kenzü'l-Hafî Fî Beyân-i Makâmat-ı Sûfî*, *Şerh-i Gülşen-i Râz*, *Risale der Tenezzülât*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, *Risâle fî Istilâhâtı's-Sufiyye*, *Şerhu Istilahati's-Sufiyye li'l-Kâşânî*, *Şerhu Hakki'l-Yakîn*, *Haşir Risalesi*, *Nuru'l-Hak* vardır.

Muhyiddin İbn-i Arabî (ö. 638/1240) mektebinin bilinmeyen fakat önemli bir takipçisi sayabileceğimiz Bitlisî'nin eserleri Ekberîlik geleneğinin yanı sıra mensubu olduğu Nurbahşî tarikatının, Meşşâî ve İsrakî geleneğinin ve on iki imam düşüncesinin de izlerini taşımaktadır. Onun eserleri farklı düşünce geleneklerinin birbiri ile irtibatını göstermesi açısından çok önemlidir. Bitlisî, eserlerinde varlık mertebeleri ve insan-ı kâmil olma süreci (etvâr-ı seb'ayı kalbiyye) başta olmak üzere kozmoloji ve epistemoloji ile ilgili de birçok meseleyi tartışır. Bitlisî'de öncelikli olarak dikkat çeken, onun, Meşşâî ve İsrakî geleneğe ait argümanlarla ve -özellikle de- bu geleneklerin dilini kullanarak son derece felsefi ve ağıdalı bir üslup ile metafizik meseleleri yorumlamasıdır. Buradan hareketle Bitlisî'nin irfanî yorum metodunun son derece nazarî olduğu söylenebilir. Onun, bir müfessir ve mutasavvıf olarak tevârüs ettiği ilmî geleneği hangi zaviyeden yorumladığı, felsefi ve tasavvufî birikimi nasıl mezcettiği döneminin ilim diline işaret etmesi açısından da önemlidir. Bu meyanda Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Istilâhât-ı sufiyye'sine* yazdığı *Şerhu istilâhâtı's-sufiyye'si*, bazı metafizik konuları tartıştığı *Kenzu'l-hafâ* ve *Şerhu hutbetü'l-beyân* adlı eserleri, kemal yolunda kalbin geçirdiği yedi safhayı işlediği *Etvâr-ı sebâ'sı* ile nazarî-sufî tefsirin bir örneği olan ve müellifin en önemli eseri diyebileceğimiz *Câmi'u't-tenzil ve't-tevil* adlı eserleri öncelikli olarak dikkatimizi çekmektedir (Çetin, 2017: 63).

3. İDRİS-İ BİTLİSÎ (ö. 926 /1520)

İdris-i Bitlisî, 856-861/1452-1457 tarihlerinde doğmuştur (Uğur, 1991: 7). İdris-i Bitlisî'nin doğum yeri Rey'e bağlı Sülükandır (Çakmaklıoğlu, 1998: 10-11). İdris-i Bitlisî, Türkçe, Farsça ve Arapça olarak yazdığı tüm şiirlerinde "İdris" adını mahlas olarak kullanmıştır. Babası, Mevlânâ Şeyh Hüsameddin Ali el-Bitlisî'dir. Lakablarıyla birlikte tam künyesi; Mevlânâ Hakîmüddin İdris Mevlânâ Hüsameddin Ali el-Bitlisî'dir (Özcan, 2000: XXI, 485).

İdris-i Bitlisî'nin eserlerine bakılacak olursa iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. İlk tahsilini özellikle de hadîs ve tasavvuf ilmini daha çocukken babası Hüsameddin Ali el-Bitlisî'den almıştır. İlmî çalışmalarını Bitlis, Diyarbakır ve Tebriz çevresinde yapmıştır. İdris-i Bitlisî, yaptığı evlilikten Mustafa ve Mehmet adında iki oğlu olmuştur. Bunlardan Çelebi lakabıyla da anılan, ilim ve siyaset adamı Ebu'l-Fazl Mehmet Efendi ön plana çıkmıştır (Bayrakdar, 2006: 11-12). Osmanlıda *vak'a-nüvislik* başlatma düşüncesinde olan II. Bayezid 1502 yılında Farsça bir Osmanlı Tarihi yazması için İdris-i Bitlisî'yi görevlendirmiştir. İdris-i Bitlisî, Osmanlı tarihini yazma işini iki buçuk yıl içerisinde tamamlayarak, *Heşt Bihîşt* adlı eserini II.

Bayezid'e sunmuş ve elli bin akçe nakit ile ödüllendirilmiştir. Daha sonraki yıllarda da II. Bayezid'in teveccühlerine mazhar olan İdris-i Bitlisî Mekke'deyken II. Bayezid, 1512 yılında vefat etmiştir. Sonrasında Yavuz Sultan Selim tahta geçip Anadolu birliğini sağladıktan sonra İdris-i Bitlisî'nin tekrar İstanbul'a dönmelerini istemiştir. Ona para ve resmî davetiye göndermiştir. Bu gelişme üzerine İdris-i Bitlisî, kara yoluyla İstanbul'a dönmüştür (Özcan, 2000: XXI, 486). İdris-i Bitlisî'nin gayretleri Yavuz Sultan Selim'in de ona destek vermesi neticesinde, bugün Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Musul ve Kerkük'den itibaren Kuzey Irak ve Haleb'i de içine alan Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan çok sayıda Arap, Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne katılmış ve yıllar sürecek savaşlarla elde edilemeyecek zaferler elde edilmiştir (Bayraktar, 2006: 9).

Babası gibi tasavvufla da meşgul olan ve "zamanındaki bütün sufilerin mürîdi olduğunu" belirten müellifin herhangi bir tarikat şeyhine bağlı bulunmadığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2000: XXI, 486). İdris-i Bitlisî'nin tasavvufla ilgili eserlerinin konu ve başlıkları az da olsa kendisinin tasavvufî eğilimi hakkında bir kanaat vermektedir. O, Sühreverdilik ve şahsen irtibatta olduğu İbrahim Gülşenî'nin kurucusu olduğu Halvetiliğin Gülşenîye kolundan ziyade, vahdet-i vücûd ekolüne özellikle İbnü'l-Fârîz ve İbnü'l-Arabî gibi ünlü mutasavvıflara ilgi duymuştur. Tasavvufun pratik yönüyle değil, teorik yönüyle daha çok ilgilenmiştir. Bu sebeple İdris-i Bitlisî'nin, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesinin etkisinde bir mutasavvıf olduğu söylenebilir. Özellikle ilk Osmanlı mutasavvıfı Dâvud-u Kayserî'nin (ö.1350) vahdet-i vücûd tarzı tasavvuf anlayışını Anadolu'da yaymasından sonra İdris-i Bitlisî gibi bütün Osmanlı entellektüeli hemen bu tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Ancak onun bir tasavvuf ekolüne bağlı olduğunu açık olarak belirten bir bilgi yoktur (Akot, 2013: 75). İdris'in *Risâletü'l-İbâ'an Mevâkî'l-Vebâ, Risâle fi't-Tâ'ün ve Cevâzi'l-Firar Anhu, Tercüme-i Hayâtü'l-Hayavân, Risâle-i Bahâriyye Rabî'a'l-Ebrâr, Risâle fi'n-Nefs, Münâzara-i Işk bâ Akl, Mir'âtü'l-Uşşâk, Şerhu Hakki'l-Yakîn, Mir'âtü'l-Cemâl, Kânûn-i Şâhenşâhî, Münâzarâtü's-Savm ve'l-İd, Şerhu Esrâri's-Savm min Şerhi Esrâri'l-İbâdîn, Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erbain, Tercüme ve Nazm-ı Hadîs-i Erba'în, Hadîs-i Cihil Tercümesi, Haşiye alâ Tefsîr-i Beyzâvî, Selimşâh-nâme, Risâle-i Hazânîyye, Heşt Bihîşt, Tuhf-e-i Dergâh-ı Âlî, Şerhu Fusûsî'l-Hikem, Şerhu Kasideti'l-Hamriyye, Râfîzilere Reddiye, Kenzü'l-Hafî fi Beyânı Makamâtî's-Sûfî adında eserleri vardır* (Bursalı, 1333: III, 7).

İdris-i Bitlisî, hayatının son döneminde İstanbul'da ilmî çalışmalar yaparak ve eserler yazarak geçirmiştir. İstanbul'da ömrünün sonuna doğru yaklaşırken tasavvufta yoğunlaşarak derviş hayatı yaşamış olup (Genç, 2019: 350-359) Zilhicce 926 /Kasım 1520 tarihinde, Yavuz Sultan Selim'in vefatından kısa bir müddet sonra vefat etmiştir. Kabri de İstanbul'da Eyüp ilçesinin aynı isimle anılan semtinde, "İdris Köşkü" veya "Çeşme" denilen yerdedir. Burası aynı zamanda hanımı Zeynep Hatun'un vakfederek yaptırdığı mescidin bahçesidir (Müstakîmzâde, 1928: 111).

4. ŞEMS-İ BİTLİSÎ (ö.1200/1788)

Asıl adı, Hacı Mahmud Hoca'dır. H.1127/m.1715 yılında Bitlis'in Kızıl Cami mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Abdulğafur Efendi, annesi Şerîfe Hâtûn'dur. Babası Abdulğafur tarafından "övlümüş" manasına gelen Mahmud ismi verilmiştir. Şems-i Bitlisî lakabı da doğumundan sonra babası tarafından kendisine verilmiştir (Gündoğdu, 1992: 38; Akot, 2011: 53).

Şems-i Bitlisî, ilk eğitimini babası, Abdulğafur Hoca'dan almıştır. Kısa bir sürede Kur'ân-ı Kerim'i ezberlediği gibi, Arapça ve Farsça'yı da öğrenmiştir. Babası Abdulğafur Efendi gözetiminde, henüz yedi yaşında iken eğitimine başlar. Bu, yedi sene devam eden planlı programlı temel eğitim dönemidir. Bu dönemde Şems-i Bitlisî, gerekli bilgileri, babasından alarak olgunlaşmaya başlar. Aile geleneğine uygun olarak Şems-i Bitlisî'nin yetişmesi, tasavvuf alanında mertebeler aşması, babasının emriyle ağabeyi, Hacı Hasan Hoca tarafından gerçekleştirilir. Birkaç yıl aralıksız devam eden bu öğrenim devresi, karşılıklı konuşma, tartışma, soru-cevap şeklinde sürdürülen yoğun bir etkileşim yöntemine dayanıyordu. Bağda bahçede, kırdı bayırda gezip dolaşmak, durup dinlenmek, tabiatla bütünleşerek pekiştirilen ve çağımız eğitimcileri tarafından da benimsenen bu eğitim ve öğretim sistemi, onu gerçekten geleceğin Şems'i yapıyordu (Gündoğdu, 1997: 48-49; Akot, 2011: 54).

Şems-i Bitlisî on yedi, on sekiz yaşlarında iken Hacı Hasan Hoca ile birlikte ziyaretine gittiği Abdulcelîl-i Bitlisî (ö. 1160/1747)'ye intisap ederek, ders halkasına girer. Tasavvufî açıdan kemâlat yolunda ilerler. Çetin bir halvet, riyâzat ve uzlet hayatı yaşar. Bu zorlukları büyük bir azimle geçen Şems-i Bitlisî, Abdulcelîl-i Bitlisî'nin takdirini kazanarak olgunlaşır ve hocası tarafından hilâfet hırkası ile taltif edilmiştir (Gündoğdu, 1997: 49-50; Akot, 2011: 54).

Şems-i Bitlisî, kendini daha da geliştirmek için yörenin bir ilim ve irfan merkezi olan Siirt'in Tillo (Aydınlar) ilçesine gider. Burada devrin mutasavvıfı Abdulvahhab-ı Hamzevî (ö.1166/1753)'den ders alır. Daha sonra hocasının isteğiyle Bağdat'a gider. Ünlü İslam bilgin ve mutasavvıfı Şeyh Ahmed-i Şerîf (ö.1157/1744)'ten de kısa bir süre ders ve feyz alır. Kısa süreli Bağdat'taki öğrenim, Şems-i Bitlisî'nin gerçek bir mürşide bağlı olarak gerçekleştirdiği son eğitim ve öğrenimdir. Şems-i Bitlisî, h.1160/m.1748 yılında Kâdirîlik, h.1161/m.1749 yılında da Nakşîlik Tarikatları üzerinden henüz 33-34 yaşlarında ik(en icâzetnâme olarak Bitlis'e döner." (Müşâk Baba, tsz.: 187).

Şems-i Bitlisî hayatının hemen hemen tamamını Bitlis'te geçirip 1200/1788 tarihinde vefat eder. Cenazesi tekbir ve dualar eşliğinde kaldırılarak dedesi ve babasının medfun bulunduğu, şimdi kendi ismiyle anılan Şems-i Bitlisî mahallesinde bugünkü hazireye defnedilmiştir. Daha sonra mezarının bulunduğu yere Şeyhü'l-Emir tarafından dikdörtgen şeklinde bir türbe yaptırılmıştır (Gündoğdu, 1997: 85-86).

Şems-i Bitlisî'nin yetiştirmiş olduğu halifeleri, Bitlis'in "Veliler Yüzyılı" olarak ifadesini bulan 18. yüzyılı aydınlatmışlardır. Mürşidlerinden aldıkları feyzi çevrelere aktaran halifeleri, gerçek anlamda "beşerî bir güneş" olan Şems-i Bitlisî'nin yörüngesinde dönen gezegenler misali, bilim ve irfan sisteminin bütünleştirici unsurları olmuşlardır. Şems-i Bitlisî kendisinden sonra Şeyh Muhammed-i Uryânî (Uryân Baba), Sultan Hacı Mustafa (Şevkatlizâde), Şeyh İsmail-i Erzurumî, Şeyh Tahir-i Şamî, Ahmed Faik Hân, Sultan Şeyh İsa (Şebhiz), Hirsatlızâde Hacı Reşit ve Şeyh Muhammed Sâdık el- Erzinçanî'yi halife olarak bırakmıştır (Gündoğdu, 1997: 52).

5. HACI HASAN-I ŞİRVANÎ (ö.1202/1787)

Hacı Hasan-ı Şirvanî, Siirt'in Şirvan ilçesinin İskambo köyünde doğmuştur. Şirvanî'nin ailesi, bilinmeyen bir tarihte, Bitlis'e göç etmiştir. 18. asırda diğer önemli bazı şahsiyetler gibi Şirvanî ailesinin de, bu asırda Bitlis'e geldiği tahmin edilmektedir. Şirvanî ailesi, Zeydan mahallesinin Tahşut semtine yerleşmiş. Babasının adı Ebdal'dır ve doğum tarihi belli değildir. Bitlis'te evlenen Ebdal'in Süleyman, İsmail, Hüseyin ve Hasan adında dört oğlu olur. Kaynaklara göre Hasan, Şems-i Bitlisi'nin en yakın dostu, sırdaşı ve karındaşıdır (Gündoğdu, 1997: 52; Akot, 2011: 58). Aynı zamanda yaş olarak da yakın olduklarından 1700'lerin ilk yıllarında doğmuş olduğu düşünülmektedir. Elbette kesin doğum tarihi ile ilgili bir veri elde edilememiştir.

Hacı Hasan-ı Şirvanî, henüz on yaşlarında iken, ilim hayatına başlamıştır. Ergenlik çağında da ticarete atıldığı görülür. Alışverişlerinde doğruluğa, dürüstlüğe, ölçü ve tartıya son derece riâyetkardır. Kaynaklara göre o, asla alışverişlerinde yemin etmemiştir. Temizliğe karşı aşırı zaafi olduğu için, müşterilerinden aldığı paraları evinde akşamları sabunlu suyla yıkamıştır. Elden ele dolaşan paraların mikrop yuvası olduğunu düşünüyordu. Uzun süre bakkallık yaptıktan sonra tüccarlığa başlamıştır. O, aynı ticaret ahlakını bu meslekte de göstermiştir. Bir ara Bitlis'te veba salgını başlamış, Hacı Hasan-ı Şirvanî, bu hastalığın sonunda bütün aile fertlerini kaybetmiştir. Bu üzücü olaydan sonra onun ticareti terk ettiği görülür (Gündoğdu, 1997: 53-54; Akot, 2011: 58).

Hacı Hasan-ı Şirvanî, İstanbul Eyüp'te Hâtuniye Dergâhı'nda medfun Şeyh Abdulcelîl-i Bitlisi (ö.h.1160/1747)'den Kâdirî Tarikatı üzere icâzet almıştır. (Vassaf, 1923: 9a). Hacı Hasan-ı Şirvanî Hoca'yı yaklaşık olarak h.1148/m.1735 tarihinde İstanbul'da bulunur. İstanbul'a gittiğinde, Üsküdar'da ikâmet eder. İstanbul'da bulunduğu sırada Abdurrahim Ünyevî'yi (ö.1272/1856) yetiştirmiştir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Hac görevini yapmak üzere Hicaz'a gitmiştir. Dönüşte tekrar Bitlis'e geri gelir (Vassaf, 2006: 157). O, h.23 Ramazan 1202/m.1788 tarihinde Bitlis'te vefat eder. Kabri Bitlis'te Diyarbakır yolu üzerinde, Alemdar Câmii karşısındaki türbededir. Bugünkü türbe, Şerefhanlar sülalesinden Cevahir Hâtun tarafından yaptırılmıştır (Bitlis İl Yıllığı, 1973: 165).

6. URYAN BABA (ö.1237/1822- ŞEYH MAHMUD-İ URYANÎ)

Uryan Baba'nın asıl adı Mahmud olup, aslen Ahlat'lıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda ise asıl isminin Seyyid Baba olduğu ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sülalesinden geldiği zikredilmektedir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Uryan Baba, kendisini Allah yoluna adanmış bir kişidir. Dünya nimetlerini bir yana bırakarak, çok az insanda görülen "nefs terbiyesini" kendi kişiliğinde gerçekleştirmiştir. Dünyaya sarılmadığı gibi, dünya malına da değer vermemiştir. Onun dünyada sahip olduğu tek malı, bedenine sardığı bir abadır. Bundan dolayı kendisine "Uryan Baba- Çıplak Baba veya Çıplak Şeyh Babo" denilmiştir. (Gündoğdu, 1992: 66-68; Akot, 2011: 62-63).

Müştak Baba; Âsâr isimli eserinde Uryan Baba'yı şöyle tarif etmektedir: "Gavsü'l-Â'zam, Kutbu'l-Ekrem, Ahlat şeyhi Seyyid u Şeyh Uryanî Baba" (Müştak Baba, tsza: 11). Büyük kutuplardan Gavs-i Hizanî olarak bilinen Seyyid Sıbgatullah Arvasî (ö.1245/1829) Hazretleri de Uryan Baba hakkında şunları söylemektedir: "Ahlatlı çıplak şeyhin, dışı çıplak olup, müzeyyen değilse de, hiç şüphesiz onun içi mamurdur" (Gündoğdu, 1992: 66-68; Akot, 2011: 63).

Uryan Baba; Şems-i Bitlisi'nin hayranıdır. Ahlat'tan Bitlis'e gelerek şeyhe bağlanmış, vefatına kadar yanından ayrılmamıştır. Kısa bir süre içinde Şems-i Bitlisi'nin sevgisini ve dostluğunu kazanan Uryan Baba, şeyhi tarafından büyük bir özenle yetiştirilmiştir (Gündoğdu, 1992: 108 Akot, 2011: 63). Uryan Baba, gerçekte dış görünüşe hiç önem vermezdi. Onun değer verdiği insanın iç alemiydi. Bir insan olarak fâni olan varlığını, bâki olan tek varlıkta, Allah'ın varlığında yok etmesini bilmiştir (Müştak Baba, tsz: 10-11).

Uryan Baba, bir ara Ahlat'a gider. Orada kendi yaptırdığı tekkede bir süre irşad ve tedriste bulunur. Şems-i Bitlisi'nin vefatı üzerine Bitlis'e dönerek şeyhlik makamına oturur. Bu görevi aralıksız olarak 35 yıl sürdürür. H. 1237/m.1822 yılında Bitlis'te vefat eder. Mezarı, Bitlis'te Aynü'l-Barid Câmii ile Gazi Bey Câmii arasında yer alan ve kendi adını taşıyan kümbetin içindedir (Gündoğdu, 1992: 108; Akot, 2011: 63). Uryan Baba'nın defnolunduğu türbenin üzerinde herhangi bir kitâbe bulunmamaktadır. Ancak içerideki mezar taşı üzerinde h.1250/m.1834 tarihi yazılıdır. Bu tarih, türbenin ve türbe içindeki mezarın yapılış tarihi olabilir (Oluş, 1971: 69-70). Uryan Baba'nın ailesi oğulları vasıtasıyla yaşamıştır. ¹

7. MÜŞTAK BABA (ö. 1247/1831)

Müştak Baba, h.1172 / m.1759 yılında Bitlis'te doğmuş olup gerçek adı, Muhammed Mustafa'dır. Ancak mahlas olarak kullandığı "Müştak" ile şöhrete kavuşmuş ve bütün şiirlerinde bu mahlası kullanmıştır. Mühründe de "Muhammed Mustafa Müştak-ı Didâr" yazılıdır. Ona "Müştak Baba" mahlasının Hoca Neş'et tarafından kendisine verildiği söylene de kendi ifadesine göre bu mahlasın Bitlis'te Uryân Baba (ö. 1237/1822) tarafından verildiği anlaşılmaktadır (Vassaf, 1923: 3ab-7a; Akot, 2011: 32-35).

Kaynaklara göre, Müştak Baba, üç kere evlenmiştir. O, evliliklerini Bitlis, Erzurum ve İstanbul illerinde gerçekleştirmiştir. Olgunluk çağına gelen Müştak Baba, ilk evliliğini Bitlis'te Güneş Hanım'la gerçekleştirir. Bu evlilikten biri erkek, ikisi kız

¹ Uryan Baba'nın Seyyid Ahmet Paşa ve Şeyh Enver isminde iki oğlu vardı. Seyyid Ahmet Paşa, önemli görevlerde bulduktan sonra Muş Valiliğine atanmıştır. Muş'ta valilik görevini sürdürürken, maddi çıkarları bozulan bazı zorbalardan düzenlediği bir suikast ile hayatını kaybetmiştir. Bu katiller, paşanın evinin alt katına içi barut dolu bir davul yerleştirmiş, davulun patlaması sonucunda hayatını kaybetmiştir. Cenazesi Muş'tan Bitlis'e getirilerek babasının mezarının yanında defnedilmiştir (Gündoğdu, 1992: 109; Akot, 2011: 63).

olmak üzere üç çocuğu olur. Kızlardan birisini Tafta Hanedanından Ahmet Beyle, diğerini de Ahmet Muhlis Paşa ile evlendirerek mürüvvetlerini görür. Ayıca h.1219 /m.1804 senesinde oğlu Edhem Baba da dünyaya gelir (Vassaf, 1923: 4b; Akot, 2011: 37-39).

Müştak Baba, ilk eğitimini, dedesi Hacı Süleyman Hoca'dan almıştır. Henüz 15 yaşında iken büyük amcam dediği Şems-i Bitlisî yani Hacı Mahmud Hoca'nın huzuruna diz çökerek temel eğitimini almaya başladı. Ondan sadece zâhirî ilimler konusunda gereken feyzi aldı (Müştak Baba, tsza.:30-34). Müştak Baba, yirmi yaşlarında iken Hacı Hasan-ı Şirvanî'ye talebe olur. Ne kadar süreyle ders gördüğü bilinmemektedir. Daha sonra ayrıntısıyla bahsedeceğimiz seyr ü sülûk sürecinden sonra o, kendini sürekli yenileyerek özellikle Kâdirî Tarikatı içinde Müştakiyye şubesi kuracak hale gelecektir. (Akot, 2011: 51-53).

Müştak Baba, seyahati, gezip görmeyi, konuşmayı, bilgi ve görgüsünü arttırmayı seven birisidir. Bu yönüyle Müştak Baba, seyahatlerini yazmayan 19. yüzyıl Evliya Çelebi'si konumundadır. Kaynaklara göre, Müştak Baba, dâimi olarak tâcı ve beraberinde on iki dervişle birlikte seyahat etmektedir. O, Kâdirî üzere seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra, usûlen ilk uzun seyahatini, aldığı manevi bir işaretle Bağdat'a gerçekleştirir. Görevlerini tamamladıktan sonra, Hicaz'dan İstanbul yoluyla dönüp Trabzon'a geldiğinde, orada halkın saygı ve sevgisini kazanır. Hatta kaynaklara göre halk, Müştak Baba'nın ayağını yere bastırmayarak, omuzlarının üzerinde götürmüşlerdir (Vassaf,1923: 3b-5b; Akot, 2011: 39-44). Müştak Baba, ayrıca, Erzurum, Ankara, Ayaş, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ ve kısmen de Avrupa'ya seyahat etmiştir. Orada uzun yıllar kalır. Müştak Baba, seyahatleri esnasında, gittiği yerlerde seçkinlerle tanışır. İlim, irfan ve saltanatı ile kendini tanıtan, geniş bir çevre edinen Müştak Baba, Sultan II. Mahmud'un (ö./1255/1839) takdir ve teveccühünü kazanarak, onun has nedimleri arasında mümtaz yerini alır. Hayranlık uyandıran düşünce ve şiirleriyle, engin mûsikî kültürü ve icra yeteneğiyle, bilim, sanat ve siyaset çevrelerinde de saygın bir yer edinir. (Gündoğdu, 1997: 26-27; Akot, 2011: 41-43). İstanbul'da bulunduğu sıralarda, I. Napolyon'un Mısır'a hücum etmesi üzerine, hücumu defetmekle görevlendirilen Sadrazam Ziya Paşa (ö.1234/1818)'nin ordusuna katılır ve Mısır'a gider. Bu vesileyle Şam ve Kudüs'e de uğrar (Akot, 2011: 43). Müştak Baba'nın Muş hâkimi Alâaddin Paşa tarafından öldürüldüğü, kaynaklarda ve yıllıklarda kayıtlıdır. Müştak Baba, Alâaddin Paşa'nın oğulları tarafından, sahip olduğu siyasî güç, bitirilmek istendiği için şehit edilmiştir. Müştak Baba'nın vefat tarihi h.1247/m.1831'dir. O, şehit edildiği yer olan Muş'ta defnedilmiştir (Vassaf,1923: 6b; Akot, 2011: 45-47).

Müştak Baba'nın Seyyid İbrahim Edhem Baba (ö.1304/1887), Gümüş Baba Dergâhı Şeyhi, Sa'dullah Efendi (ö.?), Paşmak-Şerif Dergâhı Şeyhi, Musullu Baba Efendi (ö.?), Erzurum'da İbrahim Edhem Efendi (ö.?), Muhammed Celal Paşa (ö.?), Ahmed Celal Paşa (ö.?) adında halifeleri vardır. Ayrıca O, Âsârü'l-Müştak ve Esrârü'l-Uşşak (Âsâr), Dîvân, Na'tu Resûli's-Sakaleyn, Mektubat-ı Kimyâ-yı Müştak ve Mişkâtü'l-Müştak Mir'atu'l-Uşşak adlı eserleri telif etmiştir. (Vassaf,1923: 9ab; Akot, 2011: 68-92).

8. SİBĞATULLAH-İ ARVASİ (ĞAVS-I HİZANÎ Ö.1287/1870)

Sibğatullah-i Arvasî, Van'ın Bahçesaray ilçesine bağlı, Arvas köyünde dünyaya gelmiş olup doğum tarihi bilinmemektedir. Bitlis'in Hizan ilçesinde yaşadığından dolayı "Ğavs-ı Hizanî" lakabıyla anılan Sibğatullah Arvasî, seyyid olup soyu, Bağdat tarafından gelmiştir (Akot, 2014: 253). Arvasî'nin Mevlana Resul, Mevlana Abdülğani, Mevlana Cemaluddin, Mevlana Abdülmelik, Mevlana Abdülgaffar, Mevlana Muhammed, Mevlana Abid ve Mevlana Nurullah adında dokuz kardeşi de vardır. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayarak kısa zamanda kelam, tefsir, hadis, fıkıh gibi zâhirî ilimleri tahsil ettikten sonra fen bilimlerine de vâkıf olmuştur. (Durgut, 1992: 404; Akot, 2014: 253). Aynı zamanda 1245/1829 tarihinde Van'da İmam-ı Rabbânî'nin (ö.1033/1624) tasavvuf geleneğinden gelen Şah Abdullah Dihlevî'nin (ö.1240/1824) hâlifesi olan Şeyh Muhyiddin'in sohbetlerinde bulunmuş ve ona intisab etmiştir. Şeyh Muhyiddin vefat edince Şah Abdullah Dihlevî'nin hâlifesi Mevlâna Hâlid Şehrezûrî'nin (ö.1243/1827) halifesi olan Şeyh Hâlid Cezirî'nin (ö.1255/1839) ölünceye kadar hizmetinde bulunmuştur. Şeyh Hâlid Cezirî'nin vefatından sonra da şeyhin halifesi olan Şeyh Salih Sıbkî'nin yanında bulunup ondan da hilafet almaya hak kazanmıştır. Ayrıca Bitlis'te Şeyh Musa ve Bitlis'li Şeyh Abdulkadir Lirdî ile de dostluk kurmuş ve onlardan da istifade etmiştir (Ölekî, 1983, s.10). Sonraki dönemde de Mevlâna Hâlid'in önemli halifelerinden olan Tâhâ Hakkârî, 1256/1840 yılında kendisine "kendi evine gel" diye haber göndermiştir. Bunun üzerine Arvasî, onun hizmetine girmiştir. Mürşidinin terbiyesinde yetişen Arvasî, onun hizmetinde ve sohbetinde kemale ermiştir. Tâhâ Hakkârî 1268/1851 yılında vefat edince onun kardeşi Seyyid Salih'in (1280/1263) hizmetine devam etmiştir (Akot, 2014: 254; Ölekî, 1983: 10).

Bu şekilde kemale eren Arvasî, mürşidinin emriyle Bitlis çevresinde irşâd görevini yürütmek için, Hizan'ın Gayda köyüne gidip yerleşmiştir (Uçan, 1983, s.1650). Buraya yerleştikten sonra Abdurrahman Tâgî, kendi oğlu Seyyid Bahauddin, Şeyh Hâlid Şirvanî, Şeyh Abdurrahman Behtânî, Sofi Mustafa Kulatî ile Ali Can Kulpikî (Akot, 2014: 253; Uyan, 1983: 1822) adında altı hâlîfe de yetiştirmiş olup 1287/1870 senesinde vefat etmiştir (Ölekî, 1983: 83). Arvasî, eserleriyle bilinen bir mutasavvıf değildir. Günümüze ulaşan en önemli eseri, Minah'tır. Arvasî'nin tasavvuf ve ahlâka ait görüşlerinin, halifesi Hâlid Ölekî tarafından derlenip kaleme alınmasıyla orta çıkan Minah, vergiler demektir. Eser, üç yüz yedi minah'tan ve altmış bir sayfadan müteşekkildir. Esere kendi soyu hakkında bilgiler vererek başlamaktadır. Sonrasında ağırlıklı olarak tasavvufî meseleler ve diğer tarikat mevzularından bahsetmektedir.

9. ŞEYH ABDURRAHMÂN-I TÂĞÎ (Ö. 1304/1886)

Abdurrahmân-ı Tâgî, 1247/1831 tarihinde Siirt/Şirvan'da doğmuş olup, babası Molla Mahmud, annesi Seyyid Molla Muhammed Efendi'nin kızı Mevasin Hanım'dır. 19. yüzyıl Nakşibendî silsilesinin Halidî kolundan önemli bir şeyhtir. Tâgî ve Nurşinî nisbesiyle bilindiği gibi Üstad-ı A'zam ve Seyda lakaplarıyla da meşhur olmuştur. Tâgî, 1304/1886'da Bitlis'e bağlı Güroymak, eski ismiyle Nurşin ilçesinde vefat etmiş ve aynı yerde defnedilmiştir. Tâgî'nin hayatı hakkında geniş bir bilgiye sahip değiliz. Fakat ailesinin bulunduğu ev, halk arasında "süfi evi" olarak bilinir. Beşi kız, altısı erkek on bir çocuğu vardır. Erkek çocukları;

Şeyh Muhammed Ziyâuddîn, Şeyh Abdurrahîm, Şeyh Muhammed Râşid, Muhammed Eşref, Muhammed Dervîş ve Muhammed Saîd'tir (Abdulkahhâr, 2000: 9-10).

Tâgî, ilk önce Hacı Emin Şirvânî (ö. ?) vasıtasıyla Rifailiğe sonra Şeyh Abdalbâri Çarçahî (ö. ?) aracılığıyla da Kadiriliğe intisap etmiştir. Son olarak Sibğatullâh el-Arvâsî'den (ö. 1287/1870) de Nakşibendi eğitimini tamamlamıştır. Arvâsî'den icazet alınca ömrünün sonuna kadar Nakşibendi-Halidi geleneğinin gelişimine hizmet etmiştir. Bunun yanında Tâgî, hocasının emri üzerine iki yıl kadılık vazifesi de yapmıştır (Komisyon, 2004: 85). Daha önce var olan ancak Sibğatullâh Arvâsî ve Tâgî tarafından geliştirilen tarikat ve medrese eğitiminin bir arada verilme geleneğinde yer alan önemli simaların hemen hemen tamamı hem iyi bir mutasavvıf hem de âlim ve müderris olarak dikkatleri üzerlerinde toplamışlardır. Bununla birlikte İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), Şah Abdullâh Dihlevî, (ö. 1240/1824), Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827) ve Seyyid Tâhâ'dan (ö. 1268/1852) alınan bu geleneği günümüze taşıyan ve aynı zamanda geliştirenlerin başında Abdurrahmân-ı Tâgî'nin geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz (Pakiş, 2008: 589).

Tâgî, birçok halife de yetiştirmiştir. Bu halifeler içinde en fazla öne çıkan ve mektupların tedvinini de yapan Şeyh Abdulkahhâr Zokaydî'dir (ö. 1324/1906).² Tağî'nin İşârât ve Mektubat adında iki eseri de günümüze intikal etmiştir. Mektubat adlı eser, Fudeyl b. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî tarafından derlenerek bir araya getirilmiştir.

10.ŞEYH FETHULLÂH VERKANİSÎ (ö. 1317 / 1899)

Abdurrahmân-ı Tâgî'nin halifelerinden Şeyh Fethullâh Verkanisî, 1263/1846 tarihinde Siirt'in Baykan kasabasının Minar nahiyesinin Verkanis köyünde dünyaya gelmiştir. Köyüne nispetle Verkanisî mahlasını almıştır. Verkanisî'nin aile şeceresi, Hz. Ömer'e (ra.) kadar ulaştığından aileye "Ömerî" ailesi denmiştir. On altı göbek öncesi dedelerinden Şeyh Mûsâ el-Zülî (Mardinî), Abdulkâdir-i Geylânî (ö. 562/1167) döneminde yaşamış, rivayete göre kendisi ile de görüşmüş ve Zülî Tarikatı'nı kurmuştur. Verkanisî, medreseye giderek zamanın usulüne göre ilim tahsil etmiştir. Müderrislik vasfı o kadar ilerlemiştir ki büyük ciltli kitapları ezbere bilmekte ve yorumlayabilmekteydi O, kendi döneminde ilimde ulaştığı mertebeye şöret bulmuştur. İslam'ı en güzel şekilde yaşayan ve uygulayan birisi olarak fıkıh ilmindeki yüksek seviyelerinden dolayı da "Şeyhu's-Şeriat" diye isimlendirilmiştir (Korkusuz, 2010: 178,179).

Şeyhin kendi döneminde şöreti ülke sınırlarını öylesine aşmıştır ki zaman zaman Mısır el-Ezher Üniversitesi'nden dahi çetrefilli konuların çözümü için başvurulan bir otorite hâline gelmiştir. İlimde yükseldikten sonra Abdurrahmân-ı Tâgî'nin sohbetlerine devam etmiş ve kendisinin en önemli halifesi hâline gelmiştir. Bunun yanında Verkanisî, birisi şeyhi Tâgî'nin kızı Tayyibe hanım olmak üzere iki defa evlenmiştir. Bu iki evliliğinden beşi erkek üçü de kız olmak üzere sekiz evladı dünyaya gelmiştir (Korkusuz, 2010: 179-180). İlim ve tasavvufla dolu bir ömür geçiren Verkanisî, 1317/1899 yılında Bitlis'te vefat etmiş olup kabri de Bitlis'tedir (Komisyon, 2004: 95).

Verkanisî, ilim tahsilini bitirdikten sonra, zahirî ilimlerle hakikate ulaşmanın mümkün olmayacağını idrak eder. Dolayısıyla hakikate ulaşmak için tasavvuf köprüsünden geçip kâmil bir mürşide bağlanmayı arzu eder. Bunun için memleketteki bütün meşhur şeyhleri ziyaret eder; ancak kendisine tabi olabileceği kimseyi göremez. O dönemde en bilinen mürşid olan Gavs'ı (Sibğatullâh-i Arvâsî) ise duymuş ancak henüz görmemiştir. Kendi kendine onun da diğer ziyaret ettikleri gibi olduğunu; Allah Teâlâ'nın yüce tarikat makamını ve büyüklerin arkasından tutunmayı ona nasip etmediğini düşünür. Bundan dolayı sadece müderrislikle uğraşmanın ve talebe yetiştirmenin daha iyi olacağına kanaat eder. Ayrıca bu şekilde yaptığında ibadetlerin en eftali olan ilimle uğraşıp hizmet edebileceğini düşünmüş. Gavs'a karşı tam bir muhabbet oluşuncaya kadar, bir süre müderrisliğe devam eder. Gavs'tan gafil bir hâlde yaşarken Gavs'ın Bitlis'e gelip gittiğini ve annesinin onu ziyaret ettiğini duymuştur. Annesi Gavs ile görüştüktan sonra ibadetlerinde şevkinin arttığını fark etmiştir. Bunun üzerine kendisinin Gavs'a karşı muhabbeti ziyadeleşmiş ve Gavs'a gitme isteği artmıştır. Onu ziyarete gitmek için çeşitli vesileler aramış ancak görüşmeden Gavs hazretleri vefat etmiştir. Gavs'ın vefatından dolayı çokça üzülen arayış içine girer ve Gavs'ın halifelerinden Abdurrahmân-ı Tâgî'yi bulup tarikatına intisap eder. Tâgî'nin yanında on yedi veya on sekiz yıl kalır. Bu dönemde hilafet aldığı hâlde üstadı yaşadığı müddetçe irşad görevi yapmaz, sadece müderrislik ile meşgul olur. Verkanisî'nin Nakşi-Halidi geleneğinde Tâgî'nin halifesi olması sebebiyle tarikat anlayışı olarak Tâgî ile aynı çizgide ve onun devamı niteliğindedir. Dolayısıyla tarikatını ve şeyhini tekrar anlatmaya ihtiyaç bulunmamaktadır. Verkanisî, Bitlis iline bağlı Mutki ilçesinin Ohin (Yukarı Koyunlu) köyündeki tekkesinde birçok halife yetiştirmiştir. Verkanisi, kendisinden sonra Muhammed Ziyâuddîn Hazret (Tâgî'nin oğlu), Şeyh Ahmed, Şeyh Abdulğaffâr, Ömer Horosî, Seyyid Hasan, Alâaddîn-i Ohini'yi halife olarak bırakmıştır (Korkusuz, 2010: 184-186). Ayrıca şeyhin Âdâb, Küfrü Kebâir, Avâmil, Mektûbât, Menâsiku'l-Hacc adında eserleri de vardır.

² Şeyh Abdulkahhâr Zokaydî, Halîl-i Siirdî'nin (ö. 1259/1843) torunudur. Siirt'in Erüh ilçesinin Tartze köyünde 1260/1844 tarihinde ailesinin tek çocuğu olarak dünyaya gelir. Daha küçükken babası vefat ettiğinden, o zamanlar Gundşeyh isimli köyde bulunan dayılarının yanında çocukluğunu geçirir. Şeyh Abdulkahhâr, ilim tahsilini amcası Molla Ömer'in yanında tamamlar. Diğer amcası Molla Mustafa'dan da ilim tahsil ettiği söylenir. Tasavvufi eğitimini önceleri Şeyh Muhammed-i Fersafi'den (ö. 1309/1892) alır ve bu eğitim altı yıl devam eder. Ancak sonradan ismi gittikçe etrafa yayılan Şeyh Abdurrahmân-ı Tâgî'yi duyar ve yanına gitmeye karar verir. Ancak Şeyh Abdulkahhâr'ın amacı, müridlerinin seviyesini öğrenmektir ve öyle de yapar. Ancak Tâgî ile tanıştıktan sonra bir daha yanından ayrılamaz ve böylece ikinci şeyhi Tâgî olur. Şeyh Abdulkahhâr pek çok eser yazmıştır. Bunun yanında dedesi Siirdî'nin birçok eserini ve Tâgî'nin bütün mektuplarını toplayıp istinsah ederek kaybolmaktan kurtarmıştır. Şeyh Abdulkahhâr kendisinden sonra halife bırakmamış ve 1324/1906 tarihinde altmış üç yaşındayken vefat etmiştir (Korkusuz, 2007: 362-369).

11. ŞEYH MUHAMMED ZİYÂUDDİN HAZRET (ö. 1342/1924)

Şeyh Muhammed Ziyâuddîn, 1274/1858 tarihinde Bitlis'in Hizan kazasına bağlı Sıbayret nahiyesinin Uvseb köyünde dünyaya gelmiş ve "Hazret" lakabıyla meşhur olmuştur. Abdurrahmân-ı Tâğî'nin oğludur (Haznevî, 2012:17). Hazret lakabını kendisine Şeyh Fethullâh Verkanisî vermiştir. Hazret, yakın çevresindeki âlim ve arifler arasında çocukluğunu geçirmiştir. O dönemde Bitlis, Muş ve Siirt bölgesi doğunun en iyi medreselerinin bulunduğu bölge idi (Korkusuz, 2010: 225). Dolayısıyla bu bölge zahiri ve manevi ilimleri tahsil etmeye müsait bir ortam olduğundan dolayı Hazret'in ilmî yönden yetişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Hazret, eğitim sürecinde en büyük desteği babasından görmüştür. Ayrıca değişik medreselere giderek kendisini yetiştirmiştir. Medresede kelim, belagat, mantık, sarf ve nahiv gibi ilimler yanında Kur'an, hadis ve fıkıh ilimlerini de okumuştur (Haznevî, 2012:18). Babası vefat etmeden önce onu Şeyh Fethullâh Verkanisî'ye (ö. 1317/1899) teslim etmiş; o da Hazret'in yetişmesi için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Hazret, tüm tahsilini Verkanisî'nin yanında tamamlayarak ilim icazetini almıştır (İldırar, 2006: 192). Bunun yanında o, I. Dünya Savaşı'nda Rus ve Ermenilere karşı çetin bir mücadele vermiş ve bir kolunu kaybetmiştir. Kardeşleri Muhammed Saîd ve Muhammed Eşref başta olmak üzere birçok talebesi de şehit olmuştur. Din ve vatan uğruna yaptığı hizmetlerden dolayı zamanın bütün âlimleri ve devlet adamlarının hürmet ve sevgilerine mazhar olmuştur (Komisyon, 2004: 128).

Hazret, şeriatın emirlerinin ve tarikat âdâbının, ev halkı ve yakınları tarafından uygulanmasına çokça önem vermiş, tersine hareket edenlerle sürekli mücadele etmiştir. O, tek evlilik yapmış ve bu evlilikten Molla Fethullâh, Cemâleddîn, Takiyuddîn, Nâsiruddîn ve Ayşe adında beş evladı dünyaya gelmiştir. Oğlu Fethullâh, kendi ölümünden birkaç gün önce Şubat ayının başında, öbür oğlu Cemâleddîn de onun arkasından yirmi iki Şubat günü ölmüş, geride oğulları Takiyuddîn ve Nâsiruddîn kalmıştır (Uçan, 1983: 547).

Hazret, 1342/1924 yılında altmış yedi yaşında vefat etmiş, cenazesi Molla Abdulkerîm Tertubî ve diğer dostlarının yardımıyla yıkanmış ve kendi vasiyeti üzere babasının yanı başına defnedilmiştir (Haznevî, 2012: 20). Hazret, tasavvuf yolundaki seyr u sülûküne babasının işaretiyle Şeyh Fethullâh Verkanisî'nin yanında devam etmiştir. Verkanisî, mürşidinin oğlu Hazret'i en güzel şekilde yetiştirdikten sonra 1889 yılında halife ilan edip irşadla görevlendirmiştir. O ömrünü, mürşidinin sağlığında on yıl, mürşidinin vefatından sonra da yirmi dört yıl olmak üzere toplam otuz dört yıl talebelerin zahiri ve bâtini eğitimiyle geçirmiştir. Hazret de mürşidi Verkanisî gibi Nakşibendiliğin Halidiyye koluna mensup olup bu yolun yayılmasında önemli bir yere sahiptir. Kendisinden sonra Molla Muhammed Emîn, Hacı Abdulkerîm, Ahmed Haznevî, Mehmet Karaköy, Muhammed Selim Hizanî, Mahmud Zokaydî, Alâeddîn Haznevî, Şahâbeddîn, Abdullâh, Halil Kavakî, Yûsuf Hurtî, Abdurrahmân Çokreşi, İbrâhîm Abrî'yi halife olarak bırakmıştır (Haznevî, 2012:18). Hazret'in tek eseri *Mektûbât* olup halifesi Şeyh Muhammed Alâeddîn el-Haznevî tarafından derlenmiş ve *Mektûbât-ı Hazret* adıyla yayınlanmıştır.

12. SONUÇ

Bitlis, milattan önceye dayanan tarihi geçmişiyile günümüze kadar ayakta kalmış nadir şehirlerden birisidir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde İslam Medeniyetinin temsil ettiği önemli bir kavşaktır. İçinde barındırdığı çok kültürlü yapısı sayesinde zengin bir insanlık mirasına sahip olduğu aşikârdır. İslam toplumlarının yapı taşlarından olan âlim ve arifleri yetişiren konumu da herkes tarafından kabul edilmektedir. Eğitim ve öğretim insan yetişmesine ve insanlığa verdiği katkılar, mutasavvıflar vasıtasıyla somutlaşmaktadır. Bitlis tarihinde iz bırakan şahsiyetlerin ele alındığı bu çalışmada elde edilen sonuçlar kısaca şu şekildedir;

- Biyografileri üzerinde yoğunlaşan çalışmada mutasavvıfların hayatlarıyla ilgili kaynakların oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen özlü bilgiler kullanılarak ana hatları oluşturulmuştur.
- Birçok esere sahip mutasavvıflar olduğu gibi az sayıda esere ya da halifeye sahip mutasavvıflar da olduğu ortaya çıkmıştır.
- Çalışmada eserlerin içerikleriyle ilgili detaylı bilgilendirmeler, çalışmanın sınırlılıkları dolayısıyla verilmemiştir.
- XV. yüzyılda Hüsameddin Ali el-Bitlisî, Akkoyunlu döneminde Bitlis ve çevresinde yaşamış tasavvufi yönü ile bilinen bir âlim ve ârifdir. Özellikle tasavvufi ve felsefi içeriği olan birçok eser telif etmiştir. Bitlisî'nin, eserlerinin tamamına yakınında, ontoloji, epistemoloji ve psikoloji ile ilgili konular ele alınmıştır. Kendisi alim bir ailenin mensubu olarak önemli bir geleneğin temsilcisi konumundadır. Oğlu İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim'e yardımcı olmasının arka planında babası bulunmaktadır. Babası, toplum tarafından kabul gördüğü için oğlu da bu kabulün bir sonucu olarak birleştirici ve bütünleştirici olabilmiştir.
- XVI. yüzyılda İdris-i Bitlisî, II. Bayezid'in ve özellikle de Yavuz Sultan Selim'in saltanatı döneminde Osmanlı sarayına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok şehrin Osmanlılara katılmasında aktif rol oynamıştır. Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nde siyasi ve ekonomik hayat geliştiği gibi ilmî hayat da gelişmiştir.
- XVIII. ve XIX. yüzyılda Şems-i Bitlisî, Hacı Hasan-ı Şirvanî ve Uryan Baba'nın temsil ettiği Nakşi ve Kadiri tasavvuf anlayışı ile Bitlis'e ve Anadolu'ya etki eden insanların yetişmesinin temelleri atılmıştır. Özellikle Müştak Baba'ya verdikleri katkının yanında halkın manevi bakımdan desteklenmesi önemli bir değer olarak bulunmaktadır.
- XVIII. ve XIX. yüzyılda Müştak Baba, yaşadığı hâli, genelde şiir üslubuna ve özgünlüğüne güçlü bir şekilde yansıtması ve tasavvufun birçok konusuna, özellikle insanın kişilik oluşumuna getirdiği yorumlardan dolayı önemli bir sûfidir. Onu Tasavvuf Tarihi içinde özel yapan teoriden çok pratiğe önem vermesi olmuştur.

- XIX. yüzyılda Sibğatullah Arvâsî, İnsanların her türlü iyi meziyetlerine rağmen mükemmel olan Cenâb-ı Allah'ın yanında kusurlarının devam ettiği gerçeğini unutmaması gerektiğini anlatır. Yaşadığı çağın yanlış algılama ve uygulamasının aksine gerçek bir mutasavvıf bakışıyla, tarikat geleneğinin de gerektirdiği üzere şeyhlik, müridlik veya kutupluk makamlarını elde etmede sadece kan bağının yeterli olamayacağı üzerinde ısrarla durur.
- XIX. ve XX. yüzyılda Taği, Verkanisi ve Hazret'in temsil ettiği Nakşi-Halidi gelenekte zahiri ve batini ilimler bir arada verilmiştir. Medresede yetişen insanlar aynı zamanda tasavvufi terbiyeden de geçirilmekte ve tarikat hayatı teneffüs ettirilmekteydi. Bu yönüyle medrese ve tekke kültürü aynı anda yaşandığı için diğer birçok tekkenin başaramadığı halkın ahlakına tesir etme, onları yönlendirme ve yetiştirme özelliğini üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdulkahhâr, Ş. (2000). *İşâretler*. Haz. Mehmet Ildırar, Adıyaman: Sey-Tâc Yayınları.
- Akot, B. (2011). *Müştak-ı Bitlisi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Akot, B. (2013) Mevlânâ İdris-i Bitlisi ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi. Hadis-i Çihil. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 24 (2), 71-84.
- Akot, B. (2014). Seyyid Sibğatullah Arvâsî ve Bazı Tasavvufi Kavramlara Yaklaşımı. *Ekev Akademi Dergisi*, 58, 251-264.
- Arınç, K. (1997). Bitlis'te Nüfus Hareketleri. *Türk Araştırmaları Dergisi*.
- Arvâsî, S. (1979). *el-Minah*. Kişisel Kütüphanemizdeki Arapça Nüsha. (Kelimat-ı Kudsiyye İçinde)
- Bağdatlı İsmail Paşa, (1951). *Hediyyetü'l-'Arifin*, c. I, İstanbul: MEB Yayınları.
- Bayrakdar, M. (1991). *Bitlisli İdris*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayrakdar, M. (2006). *Kutlu Müderris, İdris-i Bitlisi*. İstanbul: Biyografi Yayınları.
- Bitlis İl Yıllığı, (1973). Bitlis: Bitlis Matbaası.
- Bursalı, M. (1334). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Çakmaklıoğlu, M. (1998). Hüsameddin Bitlisi'nin Kitabı'n-Nusûs İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, E. (2016). Hüsameddin Ali el Bitlisi'nin Türkiye Kütüphanelerinde Yazma Halinde Bulunan Eserlerinin Tanıtımı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15 (3), 150-151.
- Çetin, E. (2017). Hüsameddin Ali el-Bitlisi'nin Câmi'ü't-Tenzil ve't-Tevil Adlı Tefsirinin Mukaddimesi: Tahkik ve İnceleme. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 61-85.
- Durgut, C. (1992). *Evlialar Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gündoğdu, M. (1992). *Şems-i Bitlisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündoğdu, M. (1997). *Müştak Baba Dîvânı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Hammer, P. (1968). *Tarih-i İmparatori Osmani*. c. IV, Tahran.
- Haznevî, Ş. (2012). *Hazret ve Şâh-ı Hazne*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Ildırar, M. (2006). *İşâretler*. İstanbul: Sey-Tâc. Yayınları.
- Kâtib Çelebi, (1941). *Keşfü'z-Zunûn*. c. II, Ankara: MEB Yayınları.
- Komisyon, (2004). *Doğu Anadolu Evliaları*, İstanbul.
- Kehhâle, Ömer Rıza (1993). *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*. c.II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Korkusuz, M. (2007). Siirt'in Manevi Mimarlarından Üç İsim. *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İzmir: Siirt.
- Korkusuz, M. (2010). *Nehri'den Hazne'ye Meşayih-i Nakşibendî*. İstanbul: Kilim Matbaası.
- Müstakimzâde S. (1928). *Tuhfeti Hattatin*. İstanbul.
- Müştak Baba (tsz.). *Âsârü'l-Müştak Esrârü'l-Uşşâk*. Süleymaniye Ktp. Mahmut Efendi Bölümü. no: 2421.
- Oluş, M. (1971). *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Sanat Tarihi Serisi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Öleki, H. (1983). *Minah*. çev., Yahya Pakış. Adıyaman: Menzil Yayınları.
- Özcan, A. (2000). *İdris-i Bitlisi. Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXI, s. 485.
- Pakış, Ö. (2008). Seyyid Sibğatullâh el-Arvâsî ve Şeyh Abdurrahmân et-Tâgî. *Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Tatvan Belediyesi.
- Tekin, R. (2009). İdris-i Bitlisi ve İdrisiye Medresesi Mevkufatı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, Erzurum.
- Tuncel, M. (1992). Bitlis. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 227.
- Uçan, S. (1983). Nakşibendî Şeyhlerinin Mukaddes Sözleri. İstanbul: Akpınar Yayınları.
- Uğur, A. (1991). *İdris-i Bitlisi ve Şükri-i Bitlisi. Kayseri:1991*.
- Vassaf, H. (1923). *Risâle-i Müştakiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Efendi Bölümü.
- Vassaf, H. (2006). *Sefine-i Evliyâ*. çev: Mehmet A.-Ali Y. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldız, H. (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ek: KRONOLOJİK TABLO

	MUTASAVVİF	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ	TÜRBESİ
1	HÜSAMEDDİN ALİ el-BİTLİSİ	Bitlis/Merkez	?	909/1504	Bitlis/Merkez
2	İDRİS-İ BİTLİSİ	İran/Rey	856-861/1452-1457	926 /1520	İstanbul/Merkez
3	ŞEMS-İ BİTLİSİ	Bitlis/Merkez	1127/1715	1200/1788	Bitlis/Merkez
4	HACI HASAN-I ŞİRVANİ	Siirt/Şirvan	?	1202/1787	Bitlis/Merkez
5	URYAN BABA (ŞEYH MAHMUD-İ URYANÎ)	Bitlis/Ahlat	?	1237/1822	Bitlis/Merkez
6	MÜŞTAK BABA	Bitlis/Merkez	1172 /1759	1247/1831	Muş/Merkez
7	SİBGATULLAH-İ ARVASI (ĞAVS-I HİZANÎ)	Van (Bahçesaray)	?	1287/1870	Bitlis/ Hizan
8	ŞEYH ABDURRAHMÂN-I TAĞİ	Siirt/Tağ	1247/1831	1304/1886	Bitlis/Norşin
9	ŞEYH FETHULLAH VERKANİSİ	Siirt/Verkanis	1263/1846	1317/1899	Bitlis/Merkez
10	ŞEYH MUHAMMED ZİYÂUDDİN HAZRET	Bitlis/Hizan	1274/1858	1342/1924	Bitlis/Norşin